

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน*

พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร *

๑. ความนำ

เมื่อพูดถึงเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ อาจจะเป็นคำที่เราไม่ค่อยคุ้นเคยในสังคมไทย ส่วนมากเราจะเข้าใจว่าเป็นแนวคิดของฝ่ายมหายานล้วนๆ ซึ่งมีผู้พยายามนำเข้ามาอธิบายปะปน คำสอนเถรวาท เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้น ครั้งหนึ่งอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ แสดงปาฐกถาว่า แนวคิดเรื่องจิตบริสุทธิ์เป็นของนิกายมหาสังฆิกะที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วพัฒนามาในสายมหายาน เถรวาทไม่เคยใช้คำว่า “บริสุทธิ์” กับจิตของปุถุชนทั่วไป อย่างมากก็ใช้เพียงแต่คำว่า “ประภัสสร” ซึ่งหมายถึงจิตผุดผ่องในยามที่กิเลสชนิดละเอียดอ่อนหรืออนุสัยกิเลสยังไม่ฟุ้งขึ้นมาทำงาน หรือหมายถึงความผุดผ่องของจิตผู้ได้มานสมาบัติเพราะนิวรรณ์ระงับไปเท่านั้น เหตุที่อาจารย์เสถียรมีทัศนะอย่างนี้เพราะเกรงว่า ถ้าใช้คำว่าจิตบริสุทธิ์กับคนที่ยังไม่หมดกิเลสจะไปขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่อง ยืนพื้นอยู่ในจิตตลอดเวลา ดังนั้นจิตบริสุทธิ์จึงควรใช้กับจิตของพระอรหันต์เท่านั้น^๑

ในบทความนี้ผู้เขียนมีสมมติฐานว่า เรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ น่าจะเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับทั้งในฝ่ายเถรวาทและมหายาน ความขัดแย้งระหว่างนิกายมหาสังฆิกะกับเถรวาทไม่น่าจะเกี่ยวกับเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ และการใช้คำว่า “บริสุทธิ์” กับจิตของปุถุชนทั่วไป ก็ไม่น่าจะขัดแย้งเรื่องอนุสัยกิเลสที่ยืนพื้นอยู่ในจิตตลอดเวลา เนื้อหาทั้งหมด ในบทความนี้ผู้เขียนพยายามจะตอบสมมติฐานดังกล่าวนี้ โดยจะเริ่มต้นด้วยการอภิปรายเรื่องจิตและโครงสร้าง-หน้าที่ของจิต เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่การอภิปรายเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ ในทัศนะของนิกายทั้งสอง

* อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๑ เสถียร โพธิ์นันทะ, แนวพระพุทธานุศาสน์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒-๕๕.

๒. ความหมายของจิต : ทศนะของเถรวาทกับมหายาน

เมื่อพูดถึงความหมายของคำว่า “จิต” ดูเหมือนว่าทั้งฝ่ายเถรวาทและ มหายานได้ให้คำนิยามไม่แตกต่างกันมากนัก โดยฝ่ายเถรวาทได้ให้คำนิยามหลัก ๆ ไว้ ๔ อย่าง^๒ คือ (๑) **คิด** หรือ **รู้** หมายถึงรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (๒) **ก่อ** หรือ **สร้าง** หมายถึงก่อหรือสร้างอารมณ์ต่างๆ ให้วิจิตรพิสดาร รวมถึงการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์โลกแห่งจินตนาการด้วย (๓) **เก็บ** หรือ **สั่งสม** หมายถึงเก็บหรือสะสมกรรมและกิเลสทั้งหลาย และ (๔) **วิจิตร** หมายถึงความถึงจิตในธรรมชาติของตัวจิตเองด้วย และอารมณ์ของจิต

ในฝ่ายมหายานก็ได้ให้ความหมายของจิตใกล้เคียงกัน ดังข้อความในสันธิริโมจนสูตรที่ว่า “ที่ชื่อว่าจิต เพราะพอกพูน (อาจิต) และสั่งสม (อุบจิต) อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์”^๓ และศาสตราจารย์ชูสุกิ ได้ประมวลความหมายของจิตในลังกาวตารสูตรไว้ ๔ อย่างคล้ายกับในฝ่ายเถรวาท เขามองว่า จิตมาจากรากศัพท์ว่า “จิ” หมายถึง (๑) **รับรู้** คือ การรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ (๒) **สั่งสม พอกพูน** คือ การสั่งสมพอกพูนหรือรับเอาผลกระทบต่างๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และที่จะเกิดในอนาคต มาเก็บไว้ในจิต (จิตเตน จียเต กมมม) (๓) **คิด** หมายถึงคิดอารมณ์ที่รับรู้เข้ามาทางอายตนะ และ (๔) **วิจิตร** หมายถึง การสร้างหรือการปรุงแต่งอารมณ์ที่รับเข้ามาหรือที่เก็บสั่งสมไว้ให้วิจิตรพิสดาร^๔

^๒ วิชาวินี. ๒/๑๖๖. (ฉบับมหาจุฬาฯ) ความหมายของจิตทั้ง ๔ แบบนี้ สรุปลงจากคำนิยามในคัมภีร์อภิธรรมมัตถก-วิชาวินี ดังนี้ (๑) **คิด/รู้/รับรู้** = “จินเตตติ จิตฺตํ” ที่ชื่อว่าจิต เพราะคิด/รับรู้อารมณ์ และ “จินตนมมตฺตํ จิตฺตํ” เพียงการคิดเท่านั้น ชื่อว่าจิต (๒) **ก่อ/สร้าง** = “วิจิตรกรณา จิตฺตํ” ที่ชื่อว่าจิตเพราะกระทำ/สร้างสิ่งที่วิจิตร (๓) **เก็บ/สั่งสม** = “จิโนติ อุตตสนฺดานํ” ที่ชื่อว่าจิต เพราะสั่งสมการสืบต่อของตน หรือ “จิตตํ กมมมกิลเสหิ” ที่ชื่อว่า จิต เพราะสั่งสมไว้ด้วยกรรมและกิเลส (๔) **วิจิตร** = “จิตตํ ตายติ” ที่ชื่อว่า จิต เพราะรักษาไว้ซึ่งความวิจิตร หรือ “วิจิตตารมมณํ” ที่ชื่อว่าจิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร

^๓ **สันธิริโมจนสูตร** อ้างใน William S. Waldron, **The Buddhist Unconscious** (London: Routledge Curzon, 2003), p. 96.

^๔ Daisetz Teitaro Suzuki, **Studies in the Lankavatara Sutra** (London and Boston: Routledge & Kegan Paul LTD, 1972), pp. 176, 190, 250, 398-399, 439.

นอกจากนั้น ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานมีความเห็นตรงกันว่า “จิต มโน วิญญาณ” ทั้งสามคำนี้เป็นไวยากรณ์กัน (synonym) หรือใช้แทนกันได้ ดังพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน”^๕ และข้อความในลัทธิกาวดารสูตรที่ว่า “จิต วิกัลปะ วิชัญปติ มโน วิชฌยาน อาลยะ ที่สร้างโลกสาม ทั้งหมดนี้เป็นไวยากรณ์ของจิต”^๖ อย่างไรก็ตาม การบอกว่าคำทั้งสามเป็นไวยากรณ์กันนั้น เป็นลักษณะการมองแบบภาพกว้างหรือแบบรวมๆ เท่านั้น เมื่อมองลึกลงไปในระดับโครงสร้างและหน้าที่ของจิตสามแบบนี้จะเห็นความแตกต่างกันในรายละเอียด เหมือนนายแดงที่มีบทบาทหน้าที่ทางสังคมหลายอย่าง เช่น อยู่บ้านเขาถูกเรียกว่า “พ่อ” พอออกจากบ้านไปสอนที่โรงเรียนเขาถูกเรียกว่า “ครู” หลังเลิกเรียนเขาแวะไปประชุมสมาคมศิษย์เก่าเขาถูกเรียกว่า “ประธาน” ไม่ว่าจะถูกเรียกด้วยชื่ออะไรก็ตาม ในท้ายที่สุดก็หมายถึงบุคคลคนเดียวกันที่ชื่อนายแดงนั่นเอง ดังนั้น ถ้าว่าตามหลักพระพุทธศาสนา คำว่า “พ่อ” “ครู” และ “ประธาน” ถือว่าเป็นคำไวยากรณ์กันในแง่ที่บ่งถึงบุคคลคนเดียวกัน อย่างไรก็ตาม แม้คำทั้งสามจะบ่งถึงบุคคลคนเดียวกันก็จริง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าแสดงถึงบทบาทและหน้าที่อย่างเดียวกัน ดังรายละเอียดที่จะอภิปรายต่อไป

๒. โครงสร้าง-หน้าที่ของจิต : ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

ก่อนจะเข้าสู่เรื่องโครงสร้าง-หน้าที่ (structural-functional) ของจิตในพระพุทธศาสนา ขอเริ่มต้นด้วยการเสนอแนวคิดเรื่องจิตในปรัชญาฮินดูยุคอุปนิษัทสักเล็กน้อย อาจจะมีประโยชน์ในการเทียบเคียงและทำความเข้าใจเรื่องจิตในพระพุทธศาสนา แม้ปรัชญาสองสายนี้จะมีจุดยืนเรื่องอัตตา-อนัตตาแตกต่างกันก็ตาม แต่อย่างน้อยในฐานะเป็นระบบความคิดที่เกิดในวัฒนธรรมเดียวกันและอยู่ในยุคสมัยใกล้เคียงกัน น่าจะมีการแลกเปลี่ยนหรือหยิบยืมแนวคิดของกันและกันไม่มากนักน้อย คัมภีร์กรูอุปนิษัทได้อธิบายโครงสร้างการทำงานของจิตโดยยกอุปมาดังนี้

^๕ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๑/๙๑. (ฉบับมหาจุฬาฯ)

^๖ **The Lankavatara Sutra**, trans. by Daisetz Teitaro Suzuki (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2003), p. 260. “จิตตํ วิกัลป วิชฌปุตรมโน วิชฌยานเมว จ / อาลยํ ตริภวเสชฌญา เอเต จิตตสุย ปรัยยาเย //”

๑๕๔ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ร่างกายคือเกวียนที่เจ้าของคืออาดมันเป็นผู้นำทาง พุทธิคือสารดีผู้ขับเกวียน มนัสคือบังเหียน อายุตนะคือม้า อารมณฺ์ที่อายุตนะรับรู้คือทุ่งนา อายุตนะถูกกำกับด้วยมนัส มนัสถูกกำกับด้วยพุทธิ พุทธิถูกกำกับด้วยอาดมัน มนัสเหนือกว่าอายุตนะ พุทธิเหนือกว่ามนัส อาดมันเหนือว่าพุทธิ^๗

การจัดโครงสร้างการทำงานของจิตในคัมภีร์กฐอฺุพนิชฺฐานี้ เป็นไปในแนวดิ่งลดลั่นกันไปตามลำดับ มีการทำงานประสานกันในรูปแบบการบังคับบัญชาจากบนสู่ล่าง ชีวิตของคนไม่ต่างอะไรกับเกวียนที่กำลังเคลื่อนไป **ร่างกาย**เหมือนเกวียน **อาดมัน**เหมือนเจ้าของเกวียน **พุทธิ**เหมือนคนขับเกวียน **มนัส**เหมือนบังเหียนสำหรับบังคับม้า **อายุตนะ**เหมือนม้าลากเกวียน และ**อารมณฺ์**เหมือนทุ่งนาป่าเขาสองข้างทาง อย่างไรก็ตาม แม้คัมภีร์กฐอฺุพนิชฺฐานี้จะแบ่งการทำงานรับรู้ของจิตเป็น ๔ อย่าง แต่สามารถสรุปได้เป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ระดับที่รับรู้อารมณฺ์หรือโลกภายนอก ได้แก่ อายุตนะหรือจิตที่มารับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (๒) ระดับทำงานอยู่ภายใน ได้แก่ พุทธิ คือจิตที่เป็นตัวรู้ และมนัส คือจิตที่คิด จินตนาการ และปรารธนา และ (๓) ระดับที่เป็นตัวยืนพื้นหรือเป็นแกนกลางของชีวิตคืออาดมันที่เที่ยงแท้ถาวร

สำหรับพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังได้กล่าวมาแล้วว่า จิต มโน วิญญาน เป็นคำไวพจน์ แต่ในบางกรณีคำทั้งสามนี้ใช้แสดงถึงโครงสร้างและหน้าที่ของจิตในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือ “**วิญญาน**” เป็นจิตที่รับรู้อารมณฺ์หรือแสดงปฏิกิริยาต่ออารมณฺ์ทางประสาทสัมผัส (sense-reaction) “**มโน**”^๘ เป็นชื่อสำหรับเรียกจิตที่ทำงานใช้ความคิดหรือใช้เหตุผล (intellectual functioning) และ “**จิต**” เป็นชื่อสำหรับเรียกจิตที่เป็นแกนกลางหรือเป็นศูนย์กลางของชีวิต (subjective aspect)^๙ กล่าวคือ

^๗ **กฐอฺุพนิชฺฐ** ๑.๔.๓. อ้างใน Jadunath Sinha, **Indian Philosophy**, Volume I (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1999), p. 18.

^๘ เซอร์ โมนีเยร์ โมนีเยร์-วิลเลียม ได้นิยามความหมายของคำว่า “มโน” ว่า “ความคิด ความเห็น แนวคิด มโนภาพ ความปรารธนา ความอยาก (thought, opinion, notion, idea, wish, desire) ถือว่าสอดคล้องกับความหมายที่ผู้เขียนใช้ในที่นี้ ดู Sir Monier Monier-Williams, **Sanskrit-English Dictionary** (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1995), p. 785.

^๙ T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary** (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1997), p. 520.

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ๑๕๕
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

๑) เมื่อพูดถึงจิตในแง่ที่แสดงบทบาทออกมารับรู้อารมณ์ภายนอก เรานิยมเรียกจิตระดับนี้ว่า “วิญญาน” เช่น เมื่อจิตออกมารับรู้อารมณ์ทางตา เราเรียกประเภทนี้ว่า “จักขุวิญญาน” ไม่นิยมเรียกว่า “จักขุจิต” หรือ “จักขุมน” ยกเว้นคำว่า “วิญญานชั้น” ในชั้น ๕ ซึ่งในกรณีนี้จะมีความหมายครอบคลุมทั้งจิต มโน และวิญญาน

๒) เมื่อพูดถึงจิตระดับที่กำลังทำงานอยู่ภายใน ไม่ได้ออกมารับรู้อารมณ์ภายนอก และไม่ได้อยู่ในสภาวะธรรมชาติของมันล้วนๆ เช่น การคิด การใช้เหตุผล การตรัสรู้ การสร้างจินตนาการ การปรุงแต่ง หรือการตั้งเจตจำนง เราเรียกจิตระดับนี้ว่า “มโน” หรือ “มนัส”^{๑๐} ดังจะสังเกตได้จากการใช้คำว่ามโนดังต่อไปนี้ เช่น “มโนปุพพังคมา” ใจมาถึงก่อน หรือใจวิ่งออกนำหน้า (fore-runner) “มโนมยะ” สำเร็จมาจากใจ หรือสร้างมาจากใจ (mind-made) “มนสิการ” การทำไว้ในจิต หรือการคิดในใจ “มโนสังยุตนา” การตั้งเจตจำนงทางใจ “มโนกรรม” การทำกรรมทางใจ “มโนสังขาร” การคิดปรุงแต่งทางใจ หรือ “มโนวิตักกะ” การตรัสรู้หรือการคิดในใจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

กุมโมว อญคานิ สเก กปาเล

สโมทหิ ภิกขุ มโนวิตักเก,

อนิสฺสฺสิตโต อญญมฺเหจฺยา โน

ปรินิพฺพุโต นฺุพวเทยฺยจิ

หากภิกษุยังมีความวิตกในใจไว้ได้

เหมือนเต่าหดอวัยวะไว้ในกระดองของตน

ก็จะมีตัณหาและทิฏฐิอาศัย ไม่เปียดเบียนสัตว์อื่น

ดับสนิทแล้ว (นิพพาน) ไม่พึงว่าร้ายใคร^{๑๑}

จะเห็นว่า จิตระดับที่ทำงานอยู่ภายในหรือมโนถือว่าเป็นจุดสนใจของพระพุทธศาสนาเลยก็ว่าได้ เพราะเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างเส้นทางแห่งสังสารวัฏกับเส้นทางแห่งพระนิพพาน

^{๑๐} คำว่า “มโน” “มานัส” “มายตนะ” “มโนมยิทธิ” “มโนธาตุ” และ “มโนทวาร” คัมภีร์อรรถกถา พระอภิธรรม ถือว่าเป็นคำไวพจน์กัน ดู อภิ.ส.อ. (บาลี) ๕/๑๙๐-๑๙๑. (ฉบับมหาจุฬาฯ)

^{๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗/๙ (ฉบับมหาจุฬาฯ)

๑๕๖ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

อุปมาเรื่องเต่าสามารถมองเห็นได้สองมุม คือ เต่าที่โผล่หัวออกนอกกระดองเป็นเต่าที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อภัยอันตรายรอบด้าน ส่วนเต่าที่หดหัวเข้าไปอยู่ในกระดองเป็นเต่าที่อยู่ในภาวะได้รับการคุ้มกันอันตราย เช่นเดียวกับคนที่ปล่อยจิตให้ตกอยู่ในโลกแห่งการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ (มโนวิตักกะ) ภายใต้การครอบงำของตัณหาและทิฏฐิ เป็นคนที่อยู่ท่ามกลางความเสี่ยงต่อภัยแห่งสังสารวัฏ ส่วนคนที่คุ้มครองจิตของตนด้วยสติและสัมปชัญญะเป็นคนที่อยู่ท่ามกลางการรักษาความปลอดภัยหรืออยู่ในเส้นทางแห่งพระนิพพาน

อย่างไรก็ตาม พระอรรถกถาจารย์ได้นิยามคำว่ามโนว่าเป็นภวังคจิต^{๑๒} ซึ่งผู้เขียนมองว่าการนิยามแบบนี้จะทำให้ความหมายของมโนแคบและหยุดนิ่งจนเกินไป และน่าจะไม่ควรครอบคลุมความหมายเดิมที่ใช้ในพระไตรปิฎกบาลี เพราะจากหลักฐานพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มโนมีความหมายหนักไปทางด้านจิตที่กำลังทำหน้าที่คิดหรือปรุงแต่งอยู่ข้างในภายใต้การครอบงำของตัณหาและทิฏฐิ ซึ่งต่างจากภวังคจิตในฐานะเป็นจิตที่ยังไม่ได้ออกมาทำงาน (passive) หรือจิตหลับ

๓) เมื่อพูดถึงจิตระดับลึกภายในที่อยู่ในภาวะธรรมชาติของมันล้วนๆ ยังไม่ได้ออกมารับรู้อารมณ์ เราเรียกจิตระดับนี้ว่า “จิต” หรือ “ภวังคจิต” ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปภัสสรณิโก ภิกขเว จิตโต ตณฺจ โข อากนฺตฺตฺเทหิ อุปกุกฺกิลเสหิ อุปกุกฺกิลฺลิจฺจ”^{๑๓} แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรแต่จิตนั้นเศร้าหมองแล้วเพราะอุปกุกกิลเสที่จรมา พระอรรถกถาจารย์ตีความว่าจิตในที่นี้คือภวังคจิตที่ว่าเป็นประภัสสรหมายความว่ามีความสะอาดบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ (ปกติบริสุทธิ์) ความเศร้าหมองเป็นเพียงกิเลสที่จรเข้ามาเป็นครั้งคราว ไม่ใช่ธรรมชาติของจิต อุปมาเหมือนมารดาบิดาและครูอาจารย์ผู้มีความบริสุทธิ์ตั้งงามด้วยสีลาจรรยาวัตร แต่กลับมาเสียชื่อเสียงเพราะความประพฤติไม่ดีไม่งามของบุตรและศิษย์^{๑๔} ถามว่า เมื่อจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติแล้ว กิเลสเข้ามาทำให้มันเศร้าหมองได้อย่างไร ตรงนี้พระอรรถกถาจารย์ให้คำตอบว่า

^{๑๒} อภ.ส.อ. (บาลี) ๔๙๘/๓๔๑ (ฉบับมหาจุฬาย)

^{๑๓} อภ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๙/๙ (ฉบับมหาจุฬาย)

^{๑๔} อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔ (ฉบับมหาจุฬาย) “ปภัสสรณฺติ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ. จิตฺตณฺติ ภวฺงคจิตฺตํ. กิํ ปน จิตฺตสฺส วนฺโณ นาม อตฺถิติ นตฺถิ. นีลาทีนญฺหิ ญญตฺตวณฺณํ วา โทธุ อวณฺณํ วา ยงฺกิญฺจิปริสุทฺธตฺย ปภัสสรณฺติ วุจฺจติ. อิทมปิ นิรุปกุกฺกิลเสตฺย ปริสุทฺธณฺติ ปภัสสรํ. ตณฺจ โขติ ตํ ภวฺงคจิตฺตํ. อากนฺตฺตฺเทหิติ อสฺสชาเตหิ ปจฺจฺจา ชวนกฺขณฺเณ อุปฺปชฺชนกฺเทหิ.”

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ๑๕๗
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

ภวังคจิตแม้จะบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ ก็ถือว่าเป็นอันเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส ที่จรมา ซึ่งเกิดขึ้นเพราะจิตสหระคตด้วยกิเลสมีโลภะเป็นต้น อันมีความกำหนัด ขัดเคืองและความหลงเป็นสภาวะ ในขณะที่ห้วงชวนจิต เหมือนมารดาบิดาและ อุปัชฌาย์อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ (แต่) กลับมาได้ความเสียชื่อเสียง เพราะบุตรเป็นต้น ฉะนั้นแล^{๑๕}

พระอรรถกถาจารย์ได้ใช้ทฤษฎีจิตสองระดับ คือ ภวังคจิต กับ วิถิจิต มาเป็นกรอบ ในการอธิบายจิตที่บริสุทธิ์กับจิตเศร้าหมอง หมายความว่า นับตั้งแต่จิตออกจากภวังค์มารับรู้ อารมณ์ทางอายตนะแล้วผ่านไปจนถึงช่วงโงกฐัพพนจิต (จิตที่ตัดสินอารมณ์) ถือว่าระหว่างนี้ จิตยังมีความบริสุทธิ์ตามธรรมชาติของตนอยู่ แต่พอถึงช่วงชวนจิต (จิตที่เสพอารมณ์) จิตจึง ถูกทำให้เศร้าหมองด้วยกิเลสต่างๆ ที่จรเข้ามา ในช่วงชวนจิตนี้ถือว่าเป็นช่วงกระบวนการ สร้างกรรมหรือการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์อารมณ์ต่างๆ ที่รับเข้ามาทางอายตนะ ถ้าถือตาม คำอธิบายตรงนี้ก็แสดงว่าจิตประภัสสรนั้นไม่ได้มีความหมายเพียงแค่ภวังคจิตอย่างเดียว หาก แต่มีความหมายคลุมไปถึงวิถิจิตในช่วงก่อนถึงชวนจิตด้วย คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ตรงนี้ ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเองกับคำนิยามของท่านข้างต้นที่ว่าจิตประภัสสรคือภวังคจิต อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า จะเป็นไปได้ไหมว่าสิ่งที่พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าชวนจิตนี้ เป็น จิตระดับที่กำลังทำงานอยู่ภายในที่พระพุทธศาสนายุคต้นเรียกว่ามนังคกล่าวมาแล้วสำหรับในฝ่าย มหายาน ก็ยอมรับเช่นเดียวกันว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นคำไวพจน์กันและใช้แทน กันได้ แต่ก็ใช้แสดงถึงบทบาทการทำงานของจิตในระดับที่แตกต่างกัน ดังข้อความในลังกาวตาร- สสูตรที่ว่า “จิตเรingersบำเหมือนนั้กฟ้อน มนัสเหมือนผู้กำกับการแสดง วิญญาณ ๖ คอยชมการ แสดงบนเวที (โลกภายนอก)”^{๑๖} ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าฝ่ายมหายานแบ่งการทำงานของจิต ออกเป็นสามระดับ แต่ละระดับมีบทบาทแตกต่างกันแต่ทำงานประสานสัมพันธ์กัน อุปมา

^{๑๕} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓. (ฉบับมหาจุฬาฯ) “อาจารย์สมุปนุมา มาตาปิตโร วีย จ อาจารย์อุปัชฌายา วีย จ ภวังคจิตตํ ทฏฐัพพํ ปุตตาทินํ วเสน เตสํ อภิตตिलाโก วีย ชวนกฺขณเณ รชฺชนทฺสฺสนมฺยุหน- สภาวานํ โลกสทฺคตาทินํ จิตฺตานํ วเสน อุปฺปนฺเนหิ อาคณฺตุเกหิ อุปฺกุกิเลสฺหิ ปกฺติปฺริสฺสุทฺธมฺปิ ภวังคจิตตํ อุปฺกุกิเลฏฺฐํ นาม โหติ.”

^{๑๖} ลังกาวตารสูตร อ้างใน Daisetz Teitaro Suzuki, *Studies in the Lankavatara Sutra*, p. 249.

๑๕๘ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

เหมือนคนหลายกลุ่มอยู่ในโรงมหรสพเดียวกัน กล่าวคือ (๑) จิตรระดับลึกคืออภยวิญญูณ อุปมา เหมือนนักเต้นรำที่แสดงการเต้นรำตามหน้าที่ของตน (๒) จิตรที่ทำงานอยู่ภายในคือมนัส หรือกฤษณมนัส (มนัสที่แปดเปื้อนหรือเศร้าหมอง) อุปมาเหมือนผู้กำกับทำหน้าที่กำกับการแสดง ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ (๓) จิตรระดับนอกสุดที่ออกมารับรู้โลกภายนอกคือวิญญูณ ๖ อุปมาเหมือนกลุ่มผู้ชมทำหน้าที่ชมการแสดงบนเวที

ในลังกาวดารสูตรมีข้อความอีกแห่งหนึ่งบอกว่า “จิต เป็นอภัยภาคอยู่เป็นนิตย์ มนัสท่องเที่ยวไปในสองทิศทาง วิญญูณรับเอาสิ่งที่ปรากฏซึ่งไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล”^{๑๗} หมายความว่า (๑) จิตรระดับลึกสุด คืออภยวิญญูณ เป็นแหล่งที่เก็บทั้งกุศลและอกุศล จนไม่สามารถชี้ชัดลงไปว่าเป็นจิตดีหรือไม่ดี จึงเรียกว่าเป็นจิตกลางๆ หรืออภัยภาค (๒) จิตรระดับกลาง คือ มนัส เป็นจิตที่คิดปรุงแต่งหรือท่องเที่ยวไปในสองทิศทาง (อุภยสัจจร) คือ ก. สำคัญมั่นหมาย (มณฺยติ) ในอภยวิญญูณ ข. ทำอภยวิญญูณให้เป็นอารมณ์ของตน อีกอย่างหนึ่งที่ว่าท่องเที่ยวไปในสองทิศทางนั้น หมายความว่า มนัสมีลักษณะเป็นทวิภาวะหรือคิดปรุงแต่งให้เกิดความเป็นคู่ ซึ่งขัดแย้งกับธรรมชาติเดิมแท้ของจิตที่มีภาวะหนึ่งเดียว ปราศจากความเป็นคู่^{๑๘} และ (๓) จิตรระดับนอกสุดที่ออกมารับรู้อารมณ์ภายนอก คือ วิญญูณ ๖ ซึ่งการรับรู้ทางอายตนะนี้ถือว่าเป็นขั้นตอนการรับรู้ที่ยังบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มนัสยังไม่ได้ทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์ให้เป็นกุศลหรืออกุศล ดังนั้น จิตรระดับวิญญูณ ๖ นี้ จึงไม่จัดเป็นทั้งกุศลและอกุศล

ในคัมภีร์ *วิมสติกาวชิษณูปติมาตรดาสัทธา* ท่านวสุพันธ์ุได้ใช้คำว่า จิต มโน วิญญูณ เป็นไวยากรณ์กันเช่นเดียวกัน แต่เป็นคำที่แสดงลักษณะหรือมิติที่แตกต่างกัน ๓ ด้านของวิญญูณ-ชั้นนี้ ดังข้อความต่อไปนี้

อะไรคือความหมายแห่งวิญญูณชั้นนี้ วิญญูณชั้นนี้ คือ จิต มนัส และวิญญูณ

(๑) จิต เป็นใจ จิตคืออภยวิญญูณอันประกอบด้วยสรรพพิชะ อันสั่งสม วาสนาแห่งชั้นนี้ ธาตุ และอายตนะ...

^{๑๗} ลังกาวดารสูตร อ้างใน Daisetz Teitaro Suzuki, **Studies in the Lankavatara Sutra**, pp. 249, 399. “จิตตมฺวยากถุตํ นิตฺยํ มโน หุญฺยสมฺจจฺรํ, วรตฺมานํ หิ วิชฺฌานํ กุสลากุสลมฺ หิ ตตฺ”

^{๑๘} Daisetz Teitaro Suzuki, *Studies in the Lankavatara Sutra*, pp. 250.

จิตปริสทธิโดยธรรมชาติ : ๑๕๕
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

(๒) มนัส เป็นใจน มนัสยึดเอาอภยวิญญูณเป็นอารมณ์ มีความสำคัญมั่นหมายว่ามีตัวตน ประกอบด้วยกิเลส ๔ อย่าง คือ อาตมทณฺษฎฐิ อาตมเสฺนหะ อัสสิมานะ และอวิทยา

(๓) วิญญูณ เป็นใจน วิญญูณคือวิญญูณ ๖ อันประกอบด้วยจักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ และมนวิญญูณ^{๑๙}

โครงสร้างหน้าที่ของจิตในทัศนะของท่านวสุพันธุก็คือ (๑) จิตหรืออภยวิญญูณ เป็นจิตระดับลึกอันเป็นแหล่งสังสมพีชะทั้งปวง (สรรพพีชะ) ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล (๒) มนัส เป็นจิตที่ทำการคิดปรุงแต่งว่ามีตัวตนภายใต้การครอบงำของกิเลส ๔ ตัว คือ อาตมทณฺษฎฐิ (ความเชื่อว่ามีตัวตน) อาตมเสฺนหะ (ความรักหวงแหนในตัวตน) อัสสิมานะ (สำคัญมั่นหมายว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่) และอวิทยา (ความหลง ไม่รู้ตามความเป็นจริง) (๓) วิญญูณ เป็นจิตระดับที่ออกมารับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

จากที่ได้อภิปรายมา ประเด็นที่น่าตั้งคำถามคือคำว่า “มโน” เพราะเหตุไรฝ่ายเถรวาทจึงตีความว่าเป็นจิตประเภทภวังคจิต ในขณะที่ฝ่ายมหายาน (และนิกายมหายานโดยรวม) ตีความว่าเป็นจิตที่คิดปรุงแต่งภายใต้การครอบงำของกิเลส ผู้เขียนมองว่า เหตุผลหลักน่าจะมาจากการวิเคราะห์รากศัพท์ทางไวยากรณ์ต่างกัน กล่าวคือ ฝ่ายเถรวาทมองว่า มโน มาจากรากศัพท์ว่า “มน” ใช้ในความหมายว่า “รู้” ดังข้อความที่ว่า “มนตฺติ มโน วิชานาตฺติ อตฺถุโ”^{๒๐} แปลว่า ที่ชื่อว่า มโน เพราะรู้ หมายความว่ารู้แจ้ง อีกข้อความหนึ่งมีว่า “มนวิญญูณ-ธาดุยา วิย วิสิฏฐมนนิกิจจานุโยคโต มนนมตฺตา ธาดุติ มโนธาดุ”^{๒๑} แปลว่า ชื่อว่ามโนธาดุ เพราะเป็นธาดุที่เป็นเพียงความรู้ เพราะไม่มีหน้าที่รู้พิเศษเหมือนมโนวิญญูณธาดุ จะเห็นว่า มโนในทัศนะของฝ่ายเถรวาทมีหน้าที่เป็นเพียงตัวรู้หรือธาดุรู้เท่านั้น (มนนมตฺตา) ไม่มีหน้าที่มากไปกว่านั้น คือไม่มีหน้าที่คิดคิดปรุงแต่งหรือรับรู้อารมณ์เหมือนวิญญูณอายตนะ ด้วยการนิยามความหมายแบบนี้เอง จึงทำให้ฝ่ายเถรวาทจัดให้มโนเป็นประเภทเดียวกับภวังคจิต

^{๑๙} **ริงศติกาวิชญูปติมาตรดาสติธิ** อ้างใน Walpola Rahula, **Zen & the Taming of the Bull** (Colombo: Print & Print Graphics (Pvt) Ltd., 2003), pp. 81-82.

^{๒๐} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

^{๒๑} วิกาวินี. (บาลี) ๕๖/๒๐๖. (ฉบับมหาจุฬาฯ).

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ในขณะที่ฝ่ายมหายานก็มองว่า มโน มาจากรากศัพท์ว่า “มน” เหมือนกัน แต่ใช้ในความหมายต่างกัน คือใช้ในความหมายว่า “สำคัญมั่นหมาย”^{๒๒} ตัวอย่าง คำว่า “มานะ” ในคำว่า “อัสมีมานะ” ก็มากจากรากศัพท์ว่า “มน” เหมือนกัน แปลว่า “ความสำคัญมั่นหมายว่าฉันเป็น” ดังข้อความของท่านอสังคะที่ว่า “มนัส มีอาการคือความสำคัญมั่นหมาย (มุนยนา) ว่า ‘ฉันทำ’ (อหังการ) ‘มานะว่าฉันเป็น’ (อัสมีมานะ)”^{๒๓} หรือข้อความของท่านวสุพันธ์ุที่ว่า “มนัส เป็นใจน มนัสยึดเอาอาลัยวิญญาณเป็นอารมณ์ มีความสำคัญมั่นหมายว่ามีตัวตน (มุนยนาตมก)...”^{๒๔} ด้วยการนิยามความหมายแบบนี้ จึงทำให้ฝ่ายมหายานแยกมโนออกไปเป็นจิตประเภทหนึ่งต่างหากจากอาลัยวิญญาณและวิญญาณ ๖ จนเป็นที่มาของทฤษฎีวิญญาณ ๘ (วิญญาณ ๖ + มโน + อาลัยวิญญาณ) ในพระไตรปิฎกเถรวาทมีหลักฐานหลายแห่งที่ใช้รากศัพท์ “มน” ในความหมายเดียวกับที่ฝ่ายมหายานใช้ ดังข้อความที่ว่า

‘อสุมี’ติ ภิกขเว มณฺเฑิตเมตฺ ‘อัยมหมสุมี’ติ มณฺเฑิตเมตฺ ‘ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ
‘น ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ ‘รูปี ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ ‘อรูปี ภวิสฺส’นฺติ
มณฺเฑิตเมตฺ ‘สณฺเฑี ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ ‘อสณฺเฑี ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ
‘เนวสณฺเฑีนาสณฺเฑี ภวิสฺส’นฺติ มณฺเฑิตเมตฺ. มณฺเฑิตํ ภิกขเว โรโค มณฺเฑิตํ คณฺโฑ
มณฺเฑิตํ สลฺลํ. ตสฺมาติห ภิกขเว ‘อมณฺเฑมมานน เจตสา วิหริสฺสามา’ติ เอวณฺหิ
โว ภิกขเว.^{๒๕}

ภิกษุทั้งหลาย ความสำคัญมั่นหมายว่า “เรามี” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เรา
เป็นนี้” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจักมี” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจักไม่มี”
ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจักเป็นผู้มีรูป” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจัก
เป็นผู้ไม่มีรูป” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจักเป็นผู้มีสัญญา” ความสำคัญ
มั่นหมายว่า “เราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญา” ความสำคัญมั่นหมายว่า “เราจักเป็นผู้
มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่” ความสำคัญมั่นหมายเป็นโรค ความสำคัญมั่น

^{๒๒} Daisetz Teitaro Suzuki, **Studies in the Lankavatara Sutra**, p. 250.

^{๒๓} มหายานสังครหะ อ้างใน William S. Waldron, **The Buddhist Unconscious**, p. 120.

^{๒๔} **วิงศติกาวชิยูปติมาตรตาสีทธี** อ้างใน Walpola Rahula, **Zen & the Taming of the Bull**, pp. 81-82.

^{๒๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๘/๑๘๖ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

จิตปริสทธิ์โดยธรรมชาติ :๒๐๑
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

หมายถึงหัวใจมีความสำคัญมั่นหมายเป็นลูกศร เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลาย จักมีจิตไม่สำคัญมั่นหมายอยู่

คำว่า “มณฺเฑิต” ในข้อความที่ยกมาแปลว่า “ความสำคัญมั่นหมาย” สำเร็จรูปมาจากรากศัพท์ “มน” ภิภุญญณันนทะ นิยามรากศัพท์ “มน” ในที่นี้ว่า “คิด” (to think) เมื่อสำเร็จรูปเป็น “มณฺเฑิต” จึงมีความหมายว่า ภิภุญญณณการคิด หรือจินตนาการ (thought activity or imagination)^{๒๖} การคิดหรือความสำคัญมั่นหมายว่า “ฉันมี” “ฉันเป็น” ในพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ก็คือลักษณะของกิเลสที่ชื่อว่า “มานะ” หรือ “อัสมิมานะ” นั้นเอง กิเลสชนิดนี้มักทำงานประสานกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่า “ปัญจธรรม” คือกิเลสที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้ายืดยาวในสังสารวัฏ ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ถ้าเปรียบเทียบปัญจธรรมกับกิเลสที่อยู่เบื้องหลังการทำงานของมโนตามทัศนะของท่านวสุพันธ์ุ จะเห็นว่ามีความหมายคล้ายคลึงกันมาก ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

กิเลสเบื้องหลังมโน (ท่านวสุพันธ์ุ)	กิเลสปัญจจะ (พระไตรปิฎกบาลี)
อาตมทฤษฏี	ทิฏฐิ
อาตมเสนหะ	ตัณหา
อัสมิมานะ	มานะ
อวิทยา	(จัดเข้าในทิฏฐิ)

สรุปได้ว่า จุดยืนในการนิยามความหมายคำวามโนด้วยรากศัพท์อย่างเดียวกัน แต่ยึดความหมายแตกต่างกัน คือ ฝ่ายพระอรธรธกถาจารย์เถรวาทยึดความหมายว่า “รู้” แล้วจัดให้มโนอยู่ในจิตประเภทเดียวกับภวังคจิต ส่วนฝ่ายมหายานยึดความหมายว่า “สำคัญมั่นหมาย”

^{๒๖} Bhikkhu ?anananda, **Concept and Reality** (Kandy: Buddhist Publication Society,1997), p. 17.

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

แล้วจัดให้มนเป็นจิตประเภทคิดปรุงแต่งภายในการครอบงำของกิเลส ซึ่งเป็นจิตอีกประเภทหนึ่งต่างหากจากวิญญาณ ๖ และอาลัยวิญญาณ นี่น่าจะเป็นเหตุผลหนักที่นำไปสู่การอธิบายความหมายและตีความคำว่ามนแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม แม้พระอรรถกถาจารย์เถรวาทจะไม่ยึดความหมายของมนแบบเดียวกับฝ่ายมหายาน แต่ก็เชื่อว่าจะไม่ยอมรับจิตประเภทที่ทำงานคิดปรุงแต่งแบบเดียวกับมนของฝ่ายมหายาน เพียงแต่เรียกชื่อไม่เหมือนกันเท่านั้นเอง จิตที่ว่านี้ผู้เขียนมองว่าได้แก่ชวันจิตนั่นเอง

๓. **จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน**

ก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาในรายละเอียด ขอทำความเข้าใจคำศัพท์บางคำที่อาจจะเป็นปัญหาในการอธิบายต่อไป คือคำว่า “**ประกัสสร**” นิยมแปลเป็นภาษาไทยว่า “ผุดผ่อง” หรือ “ผ่องใส” ส่วนพจนานุกรมของต่างประเทศนิยมแปลคำนี้ในแง่แสงสว่าง เปล่งประกาย หรือมีรัศมี เช่น “shining”, “very bright”, “luminous”, “radiant”, หรือ “brilliant”^{๒๗} ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วยว่าการแปลว่ามีแสงสว่างหรือมีรัศมีน่าจะถูกต้องมากกว่า เพราะแม้แต่คำว่า “**อาภัสสรพรหม**” ซึ่งมาจากรากศัพท์เดียวกัน เราก็ก็นิยมแปลว่า พรหมผู้มีรัศมีแผ่ออกมา ข้อความต่อไปนี้น่าจะสะท้อนให้เห็นความหมายเดิมของคำว่าประกัสสรได้ดี คือ “**จิตตโชนนุนติ จิตตสฺส ปภัสสรภาวกรณ**”^{๒๘} แปลว่า การทำจิตให้สว่าง คือการทำจิตให้เป็นประกัสสร หรือถ้าวิเคราะห์แยกศัพท์ตามหลักไวยากรณ์บาลี ก็จะทำให้เห็นรากคำที่บ่งบอกถึงความสว่างได้เช่นกัน เช่น “**ปภา สรติ เอตฺสุมติ ปภัสสโร**”^{๒๙} แปลว่า สิ่งที่ชื่อว่าประกัสสร เพราะเป็นที่แผ่ออกมาของรัศมี

อีกคำหนึ่งคือคำว่า “**ปกติ**” ในภาษาบาลี หรือ “**ประกฤติ**” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นคำที่ฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานนำมาใช้นิยามความหมายของจิตประกัสสร คำนี้เราใช้ในภาษาไทยจนเคยชิน จนบางครั้งก็คลาดเคลื่อนจากภาษาเดิมไปมาก เช่น ถ้าเราเห็นใคร

^{๒๗} ดู T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary**, p. 415. และดู Sir Monier Monier-Williams, **Sanskrit-English Dictionary**, p. 684.

^{๒๘} ทิ.ม.ฎีกา. (บาลี) ๒/๙๐/๙๒ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

^{๒๙} พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย** (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔๙.

ทำตัวเหมือนที่คนอื่นเขาทำ เราก็เรียกว่าเขาเป็นคนปกติ อยู่มาวันหนึ่งเขาทำตัวแหวกแนว จากที่เราเคยเห็น เราก็เรียกว่าเขาเป็นคนผิดปกติ ที่นี้มาดูความหมายในทางศาสนาปรัชญา บ้าง คำว่า “ปกติ” หรือ “ประภคติ” แปลตามศัพท์ว่า “การกระทำอันเป็นปฐม” (ปฐม กติ ปกติ)^{๓๐} หมายถึง รูปแบบธรรมชาติดั้งเดิม (original or natural form) หรือสภาวะตาม ธรรมชาติ (natural state or condition)^{๓๑} ตัวอย่างกรณีพระจูฬปันถก ขณะที่ท่านกำลังนั่ง ถูบผ้าบริสุทธิ์ไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นผ้าสกปรกคร่ำหมอง ท่านก็เรียกผ้านั้นว่า “ปุริมปกติ วิชิตวา” แปลว่า ละธรรมชาติเดิม ปรัชญาฮินดูสำนักสาขะที่เชื่อในเรื่องธรรมชาติดั้งเดิม ของสรรพสิ่งในจักรวาล ก็ใช้คำว่า “ประภคติ” เหมือนกัน หมายถึง ธรรมชาติดั้งเดิมฝ่ายวัตถุ (primordial material nature) คู่กับ “บุรุษ” หมายถึง ธรรมชาติดั้งเดิมฝ่ายจิต (primordial spiritual nature)^{๓๒} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์เรียกนักคิดกลุ่มหนึ่งว่า “ปกติ วาทิ”^{๓๓} หมายถึงพวกที่เชื่อในเรื่อง “แก่นสารดั้งเดิม” (primordial essence)^{๓๔} ซึ่งท่านน่าจะ หมายถึงนักคิดสำนักสาขะนี้เอง ดังนั้น เมื่อคำว่า “ประภคต” ซึ่งแปลว่ามีแสงสว่างหรือมี รัศมี ผสมกับคำว่า “ปกติ” ซึ่งแปลว่าธรรมชาติเดิม จึงได้ความหมายว่ามีแสงสว่างหรือมี รัศมีโดยธรรมชาติ ซึ่งประเด็นนี้เราจะอภิปรายในรายละเอียดต่อไป

เมื่อพูดถึงจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติส่วนมากเราจะเข้าใจว่าไม่ใช่แนวคิดของฝ่ายเถรวาท หากแต่เป็นแนวคิดของนิกายมหาสังฆิกะที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วได้รับการ สืบทอดมาในฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะนิกายเซน ดังกล่าวของอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะที่ว่า

ฝ่ายมหาสังฆิกะอธิบายว่า กิเลสต่างๆ เป็นเพียงสิ่งภายนอกที่มาหุ้มห่อจิต อันบริสุทธิ์ไว้ เหมือนเมฆมาบังดวงอาทิตย์ กิเลสก็ไม่ใช่จิต ธรรมชาติจิตนี้

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๙.

^{๓๑} T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary**, p. 379.

^{๓๒} Sir Monier Monier-Williams, **Sanskrit-English Dictionary**, p. 654.

^{๓๓} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๖๗๗/๑๖๒ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

^{๓๔} พระญาณโมลี แปลคำว่า “ปกติวาทิ” ว่า พวกที่เชื่อในแก่นสารดั้งเดิม (Primordial Essence) ดู Bhikkhu ?anamoli, **The Path of Purification** (Taipei: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation), p. 587

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

สะอาดหมดจด แต่ที่เห็นขุ่นหมอง เพราะกิเลสมาเคลือบ เหมือนน้ำบริสุทธิ์กับสี เมื่อเอาสีแดงเจือลงไปน้ำก็มีสีแดง เอาสีเขียวเจือลงไป น้ำก็มีสีเขียว สภาวะเดิมของจิตบริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากปวงกิเลส^{๓๕}

เถรวาทเราไม่ยอมรับมตินี้ เราถือว่า คำว่าผุดผ่องประภัสสรนั้น ไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้คำว่า “วิสุทธิ” ...ใช้แต่เพียงคำว่า “ผุดผ่อง” คำว่าผุดผ่องนี้ไม่จำเป็นต้องบริสุทธิ์ จิตที่เป็นสมาธิ เช่น ในปฐมฌานก็ชื่อว่าผุดผ่องแล้ว ผุดผ่องจากนิวรรณ์ ๕...พระพุทธภาษิตที่ว่า ธรรมชาติจิตเป็นประภัสสร ประภัสสร...จากปริยฐานะกับวิติกกมะเท่านั้น แต่ทว่ายังมีกิเลสที่เป็นเชื้อสายนอนอยู่ในขันธสันดาน คือ อนุสัยกิเลส คือ กิเลสตามนอนเนื่องกิเลสประเภทนี้ไม่ได้อยู่ในคำว่าปภัสสรด้วยเลย^{๓๖}

เหตุที่อาจารย์เสถียรไม่ยอมรับแนวคิดเรื่องจิตบริสุทธิ์นั้น เพราะเกรงว่าจะไปขัดแย้งกับแนวคิดของเถรวาทที่ว่าด้วยอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องยื่นพื้นอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าในขณะนั้นอุปกิเลสจะจรมาหรือไม่ก็ตาม จิตประภัสสรในทัศนะของอาจารย์เสถียรหมายถึงเวลาที่อนุสัยกิเลสยังไม่ฟุ้งขึ้นมาเป็นปริยฐานกิเลส (ครุกรุ่นอยู่ข้างใน) และยังไม่ปรากฏออกเป็น วิติกกกิเลส (ปรากฏออกมาทางพฤติกรรม) เท่านั้น และหมายถึงความผุดผ่องในจิตของผู้ได้ฌานสมาบัติอันเนื่องมาจากนิวรรณ์ระงับไป^{๓๗}

ผู้เขียนมองว่า ฝ่ายเถรวาทไม่ได้มีข้อขัดแย้งกับฝ่ายมหาสังฆิกะในเรื่องจิตบริสุทธิ์เลย ทั้งสองฝ่ายต่างก็เห็นตรงกันในเรื่องนี้ แต่ประเด็นข้อขัดแย้งเป็นเรื่องของสิ่งที่ห่อหุ้มจิตต่างหาก ในคัมภีร์กถาวัตถุ^{๓๘} มีข้อความว่าด้วยการถกเถียงกันระหว่างฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายมหาสังฆิกะ

^{๓๕} เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาริชาวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

^{๓๖} เสถียร โปธินันทะ, แนวพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาริชาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒-๕๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๓๘} ประเด็นถกเถียงระหว่างฝ่ายเถรวาท กับ มหาสังฆิกะ ดู อภิ.ธ. (บาลี) ๓๗/๖๐๕/๓๖๙-๓๗๐ (ฉบับมหาจุฬาฯ)

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ :๒๐๕
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

ในเรื่องอนุสัยกิเลส ฝ่ายเถรวาทมองว่าจิตของมนุษย์ปุถุชนอยู่ในสภาพที่มีอนุสัยกิเลสนอนเนื่อง ยืนพื้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจิตที่อยู่ในสภาพเช่นนี้เรียกว่าเป็นกลางๆ หรืออภัยากฤต คือ ยังบอกไม่ได้ว่ามันดีหรือไม่ดี เมื่อไรเกิดความคิดไม่ดีขึ้นมา เช่น คิดอยากจะทำสัตว์ เราก็ เรียกว่าอกุศลจิต เมื่อไรที่เกิดจิตเมตตาอยากจะช่วยเหลือคน เราก็เรียกว่ากุศลจิต อุปมา เหมือนน้ำที่อยู่ในแก้ว เมื่อตะกอนนอนกัน น้ำก็จะใส เมื่อตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำก็จะขุ่น แต่ไม่ว่า น้ำจะใสหรือขุ่นก็ตาม จะต้องมิตะกอนชนิดละเอียดนอนกันอยู่ตลอดเวลา ฝ่ายมหาสังฆิกะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบนี้ พวกเขาบอกว่าจิตจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างกุศล กับอกุศลเท่านั้น ไม่มีสภาพแบบกลางๆ หรืออภัยากฤต อุปมาเหมือนความมืดกับความสว่าง เมื่อความสว่างปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั้นก็ไม่มีความมืดเหลืออยู่ เช่นเดียวกันเมื่อความมืด ปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั้นก็ไม่มีแสงสว่างเหลืออยู่ จะเห็นว่า ทั้งสองฝ่ายไม่ได้ถกเถียงกันเลย ว่าเนื้อแท้ๆ ของจิตเป็นประภัสสรหรือไม่เป็นประภัสสร ประเด็นอยู่ที่ว่าในขณะที่เกิดกุศลจิต หรืออกุศลจิต มีอนุสัยกิเลสยืนพื้นอยู่ในจิตตลอดเวลาหรือไม่เท่านั้นเอง

ประเด็นที่ว่าฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับเรื่องจิตบริสุทธิ์นั้นก็ไม่น่าจะถูกต้อง จริงอยู่ที่ว่า พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงใช้คำว่า “บริสุทธิ์” กับจิตประภัสสร แต่เถรวาทยุคพระอรหันตศาสดาจารย์ ได้ใช้คำว่าบริสุทธิ์และคำอื่นๆ อีกมากมายสำหรับนิยามความหมายของจิตประภัสสร เช่น คำว่า “ปริสุทธ” (บริสุทธิ์) หรือ “ปกติปริสุทธ” (บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ) หรือ “ปณฺฑร” (ขาวผ่อง^{๓๙} หรือ “สุกฺก” (ขาว/สว่าง) หรือ “โหนฺท” (ขาว/หมดจด)^{๔๐} ละการใช้คำว่าบริสุทธิ์ กับจิตประภัสสรนี้ก็ไม่น่าจำเป็นต้องขัดแย้งกับเรื่องอนุสัยกิเลส เพราะความบริสุทธิ์ในที่นี้ไม่ได้ มุ่งประเด็นว่ามีกิเลสหรือยังไม่มีกิเลส หากแต่มุ่งถึงเนื้อแท้ของจิตมากกว่า กล่าวคือ เวลา พุทฺธถึงจิตบริสุทธิ์ เราต้องแยกเป็นสองส่วนระหว่างเนื้อแท้ของจิตกับสิ่งแปลกปลอมที่มาทำให้จิต เศร้าหมอง ธรรมชาติของจิตนั้นไม่ว่าจะอยู่ในสภาพที่ถูกกิเลสห่อหุ้มหรือไม่ก็ตาม ก็ถือว่ายัง มีความบริสุทธิ์อยู่เช่นเดิม ส่วนกิเลสที่จรเข้ามาแม้จะทำให้จิตเศร้าหมอง แต่ก็ได้ไม่ได้ทำให้จิต สูญเสียธรรมชาติอันเป็นเนื้อแท้ของมัน เหมือนครูอาจารย์ผู้มีอาจารย์บริสุทธิ์ถึงดงาม แต่ชื่อเสียง กลับมามีหมองลงเพราะการกระทำไม่ดีของศิษย์ ความมีหมองของครูอาจารย์นี้เป็นเพียงเรื่อง

^{๓๙} อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓. (ฉบับมหาจุฬาฯ).

^{๔๐} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

๒๐๖ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ที่คนอื่นสร้างขึ้นหรือเรื่องที่สายตาสังคมมองเข้ามาเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่าความบริสุทธิ์
ในเนื้อในตัวของครูอาจารย์จะสูญเสียตามไปด้วย หรืออุปมาเหมือนเพชรที่เปล่งประกายแวววาว
อยู่โดยธรรมชาติ แต่กลับมาเศร้าหมองลงเพราะหล่นลงไปหมกอยู่ในโคลนตม ความมัวหมอง
ของเพชรนี้เป็นเพียงพื้นผิวภายนอกเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่าเนื้อแท้ของเพชรจะสูญเสีย
ความเปล่งประกายตามไปด้วย ธรรมชาติของเพชรเคยเป็นอย่างไรก็ยังคงเป็นอย่างนั้น ไม่ว่าจะ
จะอยู่ถูกห่อหุ้มด้วยโคลนตมหรือไม่ก็ตาม

นอกจากนั้น อาจารย์เสถียรยังมองอีกว่า เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับแนวคิดที่ว่า จิตมี
อนุสัยกิเลส พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเลือกใช้คำกลางๆ ว่า “อภัยกถา” แทนคำว่า “บริสุทธิ์”
ดังข้อความที่ว่า “ทางฝ่ายบาลีเราใช้อย่างยุติธรรมที่สุด ไม่ให้เกิดปัญหา คือมติทางพุทธ
ศาสนาฝ่ายบาลีถือว่าธรรมชาติของจิตนั้นไม่ใช่กุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ใช่อกุศลร้อย
เปอร์เซ็นต์...ธรรมชาติของจิตนะเป็นอภัยกถาแท้ๆ แต่ในอภัยกถานั้นมันเก็บเอาทั้งกุศล
อกุศล อยู่ในนั้นด้วย”^{๔๑} ผู้เขียนมองว่า การใช้คำว่า “อภัยกถา” ไม่น่าจะมาจากเหตุผลที่ว่า
เมื่อใช้คำว่าจิตบริสุทธิ์แล้วจะไปขัดแย้งกับเรื่องอนุสัยกิเลส เหตุผลควรจะเป็นว่า ภาวังจิต
เป็นแหล่งรวมทั้งสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลคละเคล้ากันไป จนเราไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็น
จิตดีหรือไม่ดี เป็นกุศลหรืออกุศล บอกได้แต่เพียงว่าเป็น “อภัยกถา” หรือเป็นกลางๆ
(morally neutral) ฟังสังเกตว่า เวลาพูดถึงอภัยกถาเราจะพุ่งไปที่สิ่งที่ถูกสะสมไว้ในจิต
(กุศล/อกุศล) แต่เวลาพูดถึงความบริสุทธิ์เราจะพุ่งไปที่ธรรมชาติหรือเนื้อแท้ของจิต ดังนั้น
สองเรื่องนี้จึงไม่ใช่การพูดขัดแย้งตัวเอง แม้จะอยู่ท่ามกลางการห่อหุ้มของสิ่งที่ดีและไม่ดี จิตก็
ยังคงมีความบริสุทธิ์อยู่เช่นเดิม

ฝ่ายมหายานก็มีความเห็นตรงกับฝ่ายเถรวาท คือนิยามจิตประภัสสรว่าเป็นจิตที่มี
ความสะอาดบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ โดยใช้คำนิยามว่า “ปรกฤติปรภาสวร” แปลว่า ประภัสสร
หรือสว่างโดยธรรมชาติ (luminous by nature) และ “ปรกฤติบริสุทธิ์” แปลว่า บริสุทธิ์โดย
ธรรมชาติ (pure by nature)^{๔๒} ดังข้อความในลังการวดารสูตรที่ว่า

^{๔๑} เสถียร โพนันทะ, **แนวพระพุทธศาสนา**, หน้า ๖๕-๖๖.

^{๔๒} Walpola Rahula, **Zen & the Taming of the Bull**, p. 83.

จิตปริสทธิโดยธรรมชาติ :๒๐๓
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

ปรกฤติปรภาสวร จิตต์ ครุภ คธาคต คฺภม/
อุปาทาน สตวสย อนุดานนตวิวิชิตม//
จิตประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นตถาคตครรรภ มีความมดงาม
เป็นที่ยึดมั่นของสัตว์ทั้งหลาย ปราศจากเบื่องตันและเบื่องปลาย

ปรกฤติปรภาสวรม จิตตมฺปกเสสฺไสรฺมนาทิกิ/
อาตมนา สห สยฺกุตฺ เทเศหิ วทําวระ//
จิตประภัสสรโดยธรรมชาติ ฤกอุปกิเลสและมนัสเป็นตัน(ทำให้เศร่าหมอง)
ประกอบด้วยตัวตน อันพระผู้เลิศด้วยวาทะแสดงไว้แล้ว

ปรกฤติปรภาสวร จิตต์ มนาทฺยสฺตสย วั ประ/
ไตรจิตานิ กรฺมณิ ยตะ กสิศฺยนฺติ ตาวุภภา//
จิตประภัสสรโดยธรรมชาติ แต่มนัสเป็นตันเป็นอย่างอื่นจากจิตนั้น
กรรมอันวิจิตรทั้งหลายฤกส่งสมไว้ด้วยมนัสเป็นตันเหล่านั้น
ตั้งนั้น กิเลสทั้งหลายจึงก่อให้เกิดทวิภาวะ^{๔๓}

นอกจากนั้น ฝ่ายมหายานยังมีความเห็นตรงกับฝ่ายเถรวาทอีกว่า จิตประภัสสรหรือ
อาลยวิญญานเป็นจิตกลางๆ หรืออภยากฤต^{๔๔} ดังข้อความในคัมภีร์ปัญญาวิมสติสาห์สริกาที่ว่า

พระสารีบุตรถามว่า “จิตประภัสสรโดยธรรมชาติประกอบด้วยอะไรบ้าง”
พระสุภูติตอบว่า “ข้าแต่พระสารีบุตรผู้มีอายุ จิตประภัสสรเป็นจิตที่ประกอบระคะ
กัไมใช่ ไม่ประกอบด้วยระคะกัไมใช่ ประกอบด้วยโทสะกัไมใช่ ไม่ประกอบด้วย
โทสะกัไมใช่ ประกอบด้วยโมหะกัไมใช่ ไม่ประกอบด้วยโมหะกัไมใช่...”^{๔๕}

^{๔๓} **The Lankavatara Sutra**, pp. 282-283.

^{๔๔} Lambert Schmithausen, **Alayavijnana** (Tokyo: The International Institute for Buddhist Studies, 1987), p. 31.

^{๔๕} **ปัญญาวิมสติสาห์สริกา** อ้างใน Ian Charles Harris, **The Continuity of Madhyamaka and Yogacara in Indian Mahayana Buddhism** (Leiden: E.J. Brill, 1991), p. 155. “ปรกฤติศฺ จิตตสฺย ปรภาสวรา ศาริปฺตร อาท กภา ปฺนรฺ อายฺษฺมนฺ สุภูเต จิตตสฺย ปรภาสวราตา สุภูติราท ยทฺ อายฺษฺมนฺ ศาริปฺตร จิตต์ น ระคาเคน สยฺกุตฺ น วิสยฺกุตฺ น เทวเชณ...น โมเหณ...อิมฺ ศาริปฺตร จิตตสฺย ปรภาสวราตา.”

๒๐๘ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ทัศนะของพระสุภูติตรงนี้ไม่น่าจะแตกต่างจากแนวคิดของฝ่ายเถรวาท ท่านมองว่าจิตที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ นั้น เป็นแหล่งสะสมพีชะต่างๆ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล จนเราไม่สามารถชี้ขาดลงไปได้ว่าประกอบบราคะ โทสะ โมหะ หรือไม่ได้ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ บอกได้เพียงว่าเป็นกลางๆ หรือเป็นอัพยาภฤต จะเห็นว่า ท่านสุภูติมองความเป็นอัพยาภฤต โดยหมายเอาสิ่งที่ถูกสะสมไว้ในจิต (สังขัต) ไม่ได้หมายถึงธรรมชาติของจิต เพราะธรรมชาติของจิตนั้นสามารถชี้ชัดได้อยู่แล้วว่าบริสุทธิ์

พระพุทธศาสนาในประเทศจีน โดยเฉพาะนิกายเซ็น ที่ถือว่าสรรพสัตว์มีธาตุแห่งพุทธะ หรือธาตุรู้ (พุทธธาตุ/พุทธโคตร/ตถาคตครรรค์) อยู่ในจิตเหมือนกันหมด พระอรหันต์กับปุถุชนไม่มีความแตกต่างกันเลยในแง่ของธาตุแห่งพุทธะ ที่ต่างกันคือพระอรหันต์สามารถขจัดกิเลสที่ห่อหุ้มธาตุแห่งพุทธะออกไปได้ ส่วนปุถุชนยังไม่สามารถขจัดออกไปได้ อุปมาเหมือนคนสองคนมีกระจกคนละบาน กระจกของคนหนึ่งใสสะอาดสามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน เพราะได้รับการเช็ดถูอยู่ทุกวัน ส่วนกระจกของอีกคนเต็มไปด้วยคราบฝุ่นธุลีจึงไม่สามารถสะท้อนภาพอะไรได้ เพราะไม่ได้รับการเช็ดถูเลย เนื้อแท้ของกระจกที่คนทั้งสองมีไม่ได้แตกต่างกันเลย ที่ต่างกันคือบานหนึ่งใส อีกบานหนึ่งสกปรก ดังคำกล่าวของท่านเฉินซิว (Shen hsui) ที่ว่า

กายของเราคือตันโพธิ์ ใจของเราก็คือกระจกเงาอันใส

เราเช็ดมันโดยระมัดระวังทุกๆ ชั่วโมง และไม่ยอมให้ฝุ่นละอองจับ^{๔๖}

แก้วมณีแม้จะมีความใสโดยธรรมชาติ จะยังใสไม่ได้หากปราศจากคนเช็ดถู

เช่นเดียวกัน สัตว์ทั้งหลายจะเห็นความเป็นพุทธะภายในตนไม่ได้

ถ้าไม่ได้พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือกัลยาณมิตร ช่วยปลุกเร้าโพธิจิตให้^{๔๗}

^{๔๖} เว่ยหล่าง, **สูตรของเว่ยหล่าง**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพมหานคร: ร.พ. แสงสุทธิการพิมพ์, 2530), หน้า 14-15.

^{๔๗} Paul Demieville, “Mirror of the Mind”, edited by Peter N. Gregory, **Sudden and Gradual** (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited), pp. 13-15.

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ๒๐๕
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

การใช้ “กระจก กับ ฝุ่นธุลี” มาเปรียบเทียบธาตุแห่งพุทธะภายในกับกิเลสที่เข้ามาห่อหุ้มของท่านเงินชีวิตจริงนี้ ดูไปแล้วก็แทบจะไม่มีอะไรแตกต่างจากแนวคิดของพระพุทธศาสนายุคต้นที่ว่าด้วย “จิตประภัสสร กับ กิเลสที่จรมา” กล่าวคือ พระพุทธศาสนายุคต้นแม้จะไม่ได้พูดถึงขนาดว่าสรรพสัตว์มีธาตุแห่งพุทธะ(พุทธธาตุ)อยู่ภายใน แต่แนวคิดทั้งสองนี้เหมือนกันในแง่ที่แยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างเนื้อแท้ของจิตอันบริสุทธิ์กับกิเลสในฐานะเป็นสิ่งแปลกปลอม^{๔๘} ความจริงแล้วรูปแบบการอุปมาของท่านเงินชีวิตนี้ ก็คล้ายกับอุปมาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มาแล้ว ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

ผู้มีปัญญา พึงกำจัดมลทินของตน

ทีละน้อย ทุกขณะ โดยลำดับ

เหมือนช่างทองกำจัดสนิมทอง ฉะนั้น^{๔๙}

นกที่เปื้อนฝุ่น ย่อมสลัดละอองธุลีที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉะนั้นใด

ภิกษุผู้มีความเพียร มีสติ ย่อมสลัดละอองธุลีคือกิเลส

ที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉะนั้น^{๕๐}

จากข้อความที่ยกมาจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมองกิจกรรมการกำจัดกิเลสเหมือน การกำจัดสนิมของช่างทองและการสลัดฝุ่นของนก ช่างทองหวังว่าจะสามารถกำจัดสนิมออกไปจากทองได้ เพราะเขาเชื่อว่าเนื้อแท้ของทองกับสนิมไม่ใช่สิ่งเดียวกัน นกที่เปื้อนฝุ่นหวังว่าจะสามารถสลัดฝุ่นออกไปจากตัวมันได้ เพราะมันเชื่อว่าเนื้อแท้ของตัวมันกับฝุ่นไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เช่นเดียวกันนักปฏิบัติธรรมหวังว่าจะสามารถกำจัดกิเลสออกไปจากจิตได้ เพราะเขาเชื่อว่าเนื้อแท้ของจิตอันบริสุทธิ์กับกิเลสที่จรเข้ามาไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ถ้าหากช่างทอง นก และนักปฏิบัติธรรม ไม่มีความเชื่ออย่างนี้ แน่แน่นอนว่ากิจกรรมการกำจัดสิ่งสกปรกคงจะไม่เกิดขึ้น

---

^{๔๘} ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน สมภาร พรหมตา, **พุทธศาสนานิกายเถรวาท: การศึกษาเชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑-๓๒.

^{๔๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๙/๑๐๖. (ฉบับมหาจุฬาย).

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๑/๓๒๓. (ฉบับมหาจุฬาย).

เรื่อง “มหาจุฬาราชการ”

ในครั้งพุทธกาลมีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่าจูฬปันถก เป็นคนมีสติปัญญาน้อย บวชมาแล้ว ตั้งสี่เดือน แต่ไม่สามารถเรียนธรรมได้แม้แต่คาถาเดียว จึงถูกพระพี่ชายชื่อวามหาปันถกตำหนิว่าเป็นผู้ไม่เหมาะสมที่จะอยู่ในพระศาสนา ถ้าเรื่องเล็กน้อยแค่นี้ทำไม่ได้แล้วจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของบรรพชิตได้อย่างไร แล้วขับให้ท่านออกไปจากอารามพร้อมตัดกนิมนต์ ท่านจูฬปันถกรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ อยู่ไปก็ไร้ประโยชน์ จึงคิดว่าจะสึกออกไปเลี้ยงชีพเป็นฆราวาสพอดีพระพุทธเจ้าทรงทราบความเป็นไปทั้งหมดด้วยชายแห่งพระญาณ จึงเสด็จไปปลอมโยนและยับยั้งไม่让您สึก ทรงแนะวิธีปฏิบัติธรรมแบบงายๆ โดยให้ท่านนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แล้วเอามือลูบผ้าเช็ดตุลีส้นหนึ่งพร้อมบิภกรรมว่า “รโฆหรณฺ รโฆหรณฺ” (ผ้าเช็ดตุลิจ) ขณะที่ท่านลูบผ้าไปเรื่อยๆ นั้น ปรากฏว่าผ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงจากที่เคยสะอาดกลายเป็นผ้าเศร้าหมอง ท่านจึงได้ความคิดว่า “ผ้าที่อนันน์บริสุทธิ์อย่างยิ่ง (อติวิย ปริสุทฺธ) แต่อาศัยภาวะของตณฺนั้นแล้ว (ตํ อตฺตภาว) ^{๕๑} กลับละธรรมชาติดั้งเดิมเสีย (ปุริมปกติ วิชิตฺวา) แล้วกลายเป็นผ้าเศร้าหมองอย่างนี้ไป” เมื่อท่านจูฬปันถกคิดได้ดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนโยนไปหาตุลีสื่อกิเลสภายในใจว่า “จูฬปันถก เธออย่าทำความเข้าใจเฉพาะที่อนันน์ว่า เศร้าหมองแล้ว ติดตุลีสื่อแล้ว ก็ตุลีสื่อหลายมีตุลีสื่อระคะเป็นต้น มีอยู่ในภายในของเธอ เธอจงนำ (กำจัด) มันออกเสีย” ^{๕๒}

จากตัวอย่างเรื่องที่ยกมา ประเด็นที่น่าตั้งคำถามคือ ทำไมพระพุทธเจ้าให้พระจูฬปันถก นั่งหันหน้าไปหาดวงอาทิตย์ทางทิศตะวันออก ดวงอาทิตย์เป็นสัญลักษณ์ของอะไร ทำไมให้นั่งลูบผ้าบริสุทธิ์ ผ้าบริสุทธิ์เป็นสัญลักษณ์ของอะไร และทำไมให้ลูบผ้าไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นผ้าเศร้าหมอง ความเศร้าหมองเป็นสัญลักษณ์ของอะไร คำตอบน่าจะเป็นว่า

^{๕๑} คำว่า “**อตฺตภาว**” นิยมแปลทับศัพท์ว่า อัตภาพ หมายถึง ภาวะของตน ธรรมชาติของตน หรือความเป็นตัวของตัวเอง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “one’s own nature”, “individuality”, หรือ “personality” ในข้อความนี้ท่านใช้คำว่า “ตํ อตฺตภาว” เพื่อเน้นย้ำข้อความที่อยู่ข้างหน้าว่าผ่านมันมีภาวะของตัวมันเอง ซึ่งก็คือความบริสุทธิ์ของมันนั่นเอง.

^{๕๒} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๑๘๕ (ฉบับมหาจุฬาฯ).

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ :๒๑๑
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พระจุฬปันถกเกิดความคิดเชิงเปรียบเทียบว่า ดวงอาทิตย์นั้นมี ความสว่างรุ่งเรืองอยู่ตามธรรมชาติ แต่กลับเศร้าหมองลงเพราะถูกบดบังด้วยเมฆหมอก ผ้า สะอาดบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ แต่กลับเศร้าหมองเพราะความสกปรกอันเกิดจากการลูบบ่อยๆ ในที่สุด วิธีการของพระพุทธเจ้าก็ได้ผล เมื่อพระจุฬปันถกเกิดความคิดเช่นนั้นขึ้นมาจริงๆ จากนั้น พระองค์ก็โยงความคิดนี้เข้ามาหาเรื่องข้างในคือเรื่องจิตกับกิเลส ทรงเน้นย้ำว่า อย่า ได้หยุดคิด เพียงว่าผ้าเศร้าหมองเพราะแปดเปื้อนด้วยธุลี แต่ให้คิดต่อไปอีกว่าจิตของเราก็ เศร้าหมองเพราะแปดเปื้อนด้วยธุลีคือกิเลสเหมือนกัน แล้วทรงแนะนำให้กำจัดมันออกไปเสีย ดังนั้น จะเป็นไปได้ไหมว่า ดวงอาทิตย์ก็คือสัญลักษณ์ของจิตที่สว่างหรือมีรัศมี (ประกายสร) และผ้าบริสุทธิ์ ก็สัญลักษณ์ของจิตที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ (ปกติบริสุทธิ์) เมฆหมอกและธุลีที่เปื้อนผ้าก็คือ สัญลักษณ์ของกิเลสที่จรเข้ามาทำให้จิตมัวหมอง (อาคันตุกกิเลส) และการลูบผ้าบ่อยๆ ก็คือ สัญลักษณ์ของการสั่งสมกิเลสไว้ในจิตอยู่บ่อยๆ

คำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุเรื่อง “จิตเดิมแท้” หรือ “พุทธภาวะ” หลายคนวิจารณ์ ว่าท่านรับแนวคิดนี้มาจากนิกายเซนแล้วอธิบายปะปนคำสอนของเถรวาท ผู้เขียนมองว่าส่วนหนึ่ง น่าจะเป็นอย่างนั้นแต่คงไม่ใช่ทั้งหมด เหตุผลหลักน่าจะเป็นเพราะท่านมองเห็นความสอดคล้อง กันระหว่างแนวคิดของเซนกับของเถรวาทมากกว่า ดังข้อความที่ว่า

จิตเดิมแท้คำแรก คือจิตที่เป็นธรรมชาติจิต เป็นธาตุของจิต เป็นของเดิมแท้ ก่อน แต่ที่จะถูกปรุง ชีวิตประกอบด้วยจิตชนิดที่ยังไม่มีการปรุง เพราะมันปรุงไม่เป็น มันยังไม่ถูกปรุง นี่ก็เรียกว่าจิตเดิมแท้ จนกว่าจะถูกปรุงเป็นจิตใหม่คือเป็นจิต ที่มีกิเลส...ที่นี้เดิมแท้มันมีคุณสมบัติ คือรู้อะไรได้ นี่เรียกว่ามันประกายสร มันมี รัศมี มีความเรืองแสงเป็นประกายสร เพราะมันไม่ถูกหุ้มห่อด้วยอะไร ไม่ถูก ห่อหุ้มด้วยกิเลส ไม่ถูกห่อหุ้มด้วยผลของกิเลส คือความดีความชั่วเป็นต้น มันจึงเรืองแสงได้เหมือนเพชร เพชรอย่างดีในตัวมันเอง มันมีรัศมีอยู่ในตัวมันเอง มันเรืองรัศมีของมันได้ แต่ถ้าเอาโคลนไปหมกเสีย มันก็รัศมีไม่ออก นี่เรียกว่า

เรื่อง “มหาจุฬาวិชาการ”

มันไม่เต็มแท้ มันไม่ประภัสสร ที่นี้ถ้าว่ามันผิดจากเต็มแท้ หรือไม่ประภัสสรแล้ว เราเรียกว่าผิดปรกติแล้ว^{๕๓}

จะเห็นว่า เวลาที่ท่านพุทธทาสภิกขุพูดถึงจิตเต็มแท้หรือจิตประภัสสร ท่านจะแยกออกเป็นสองส่วน คือ จิตล้วนๆ หรือเนื้อแท้ของจิต กับ กิเลสที่เข้ามาห่อหุ้ม เนื้อแท้ของจิตมีความเรืองแสงหรือมีรัศมีในตัวมันเอง กิเลสเป็นสิ่งที่เข้ามาห่อหุ้มให้มันเปล่งรัศมีออกมาไม่ได้ เหมือนเพชรเปล่งรัศมีออกมาไม่ได้เพราะถูกหมกอยู่ในโคลนตม และจิตประภัสสรนี้เองที่ท่านมองว่ามีธรรมชาติหรือเชื้อแห่งพุทธภาวะอยู่ภายใน ดังข้อความที่ว่า

ธรรมชาติที่จะทำให้สิ่งที่มีชีวิตเจริญขึ้นมา จนถึงลักษณะอย่างนี้ในที่สุด เรียกว่า ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะบ้าง ธรรมชาติแห่งพุทธภาวะบ้าง ที่เรียกว่าธรรมชาติก็เพราะมีอยู่แล้ว มีอยู่เองโดยธรรมชาติ หรือจะเรียกว่าธรรมชาติที่เป็นเชื้อแห่งความเป็นพุทธะ มีอยู่แล้ว ในสิ่งมีชีวิตก็มีเชื้ออันนี้อยู่แล้ว^{๕๔}

จะเห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ได้มองว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับมีความเป็นพุทธะเสร็จสมบูรณ์อยู่แล้วในตัว เพียงแต่มีเชื้อหรือศักยภาพที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพุทธะได้เท่านั้น ซึ่งเชื่อที่ว่าก็คือสิ่งที่ท่านเรียกว่าจิตเต็มแท้หรือจิตประภัสรดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง ผู้เขียนมองว่า ถ้า เราไม่ยึดติดกับถ้อยคำแปลกใหม่ที่ท่านนำมาใช้ เช่น “จิตเต็มแท้” หรือ “พุทธภาวะ” โดยถือเอาเฉพาะสาระสำคัญที่ท่านต้องการอธิบาย ก็ไม่น่าจะขัดแย้งกับจารีตเดิมของเถรวาทความจริงแล้วเวลาที่ชาวมหายานพูดถึงธาตุแห่งพุทธะ พวกเขา ก็ไม่ได้หมายความว่าเรามีความเป็นพุทธะเสร็จสิ้นสมบูรณ์อยู่แล้วในตัว เพียงแต่บอกว่าเรามีธรรมชาติที่จะกลายเป็นพุทธะได้ (พุทธธาตุ) หรือมีหน่ออ่อนที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพุทธะได้เท่านั้น (พุทธโคตร/ตถาคตครรภ)^{๕๕}

^{๕๓} นายพินิจ รักทองหล่อ (รวบรวม), **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์** เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔-๘๖.

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, **ไถวัลยธรรม** (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

^{๕๕} **พุทธธาตุ** แปลว่า ธรรมชาติแห่งพุทธะ (Buddha-nature) **พุทธโคตร** แปลว่า เมล็ดพันธุ์แห่งการตรัสรู้ (Seed of Enlightenment) และ **ตถาคตครรภ** แปลว่า ตัวอ่อนหรือหน่ออ่อนแห่งพระตถาคต (Embryo of the Tathagata) คำเหล่านี้บ่งบอกถึงความเชื่อที่ว่า สรรพสัตว์มีศักยภาพที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นพุทธะได้

จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ :๒๑๓
ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ชื่อว่าเป็นผู้ตีความพระพุทธศาสนาแบบเคร่งครัดคัมภีร์หรือแนวจารีตนิยม ก็ได้อธิบายเรื่องจิตประภัสสรไม่ห่างไกลจากท่านพุทธทาสภิกขุ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “จิตนี้โดยธรรมชาติของมันเอง มิใช่เป็นสภาวะที่แปดเปื้อนสกปรก หรือมีสิ่งเศร้าหมองเจือปนอยู่ แต่สภาพเศร้าหมองนั้นเป็นของแปลกปลอมเข้ามา ฉะนั้น การชำระจิตให้สะอาดหมดจดจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้”^{๕๖} ท่านมองว่า การแยกให้เห็นว่าอะไรคือธรรมชาติของจิตและอะไรคือสิ่งแปลกปลอม ทำให้การชำระจิตให้สะอาดเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวอีกว่า “ความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ เรียกเป็นศัพท์ว่า ศรัทธาในโพธิ หมายความว่า เป็นความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาเป็นพุทธะได้”^{๕๗} ถ้าคำว่า “ศรัทธาในโพธิ” ในที่นี้หมายถึงความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่จะพัฒนาเป็นพุทธะได้ ก็คงมีความหมายไม่ห่างไกลจากสิ่งที่ท่านพุทธทาส เรียกว่า “จิตเดิมแท้” หรือที่มหายานเรียกว่า “พุทธธาตุ” เพราะต่างก็มีรากฐานมาจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาไปเป็นพุทธะได้เหมือนกัน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องจิตของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานเท่าที่ผู้เขียนได้อภิปรายมาทั้งหมด เมื่อมองในภาพกว้างจะเห็นความคล้ายคลึงกันหลายอย่าง ขอสรุปรวมลงในกรอบ ๓ ดังนี้ (๑) ในแง่ความหมายของจิต ทั้งสองนิกายมองคล้ายกันว่าจิตมีความหมายหลักๆ ๔ อย่าง คือ รับรู้อารมณ์, ก่อสร้าง, เก็บสั่งสม, และวิจิตร (๒) ซึ่งความหมายของทั้ง ๔ อย่างนี้ มีความสัมพันธ์กับการแบ่งโครงสร้าง-หน้าที่ (structural-functional) ของจิตเป็น ๓ ระดับ คือ ก. **ระดับพื้นผิว** ได้แก่ จิตที่ออกมารับรู้อารมณ์ภายนอก เรียกว่า “วิญญาณ” ข. **ระดับกลาง** ได้แก่ จิตระดับที่คิดปรุงแต่งอยู่ภายใน ซึ่งจิตระดับนี้สมัยพุทธกาลเรียกว่า “มโนวิตักกะ” เป็นต้น สมัยพระอรรถกถาจารย์เรียกว่า “ชวนจิต”

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๕๗} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๖.

๒๑๔ รวมบทความทางวิชาการ

เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ส่วนนิยามมหายานเรียกว่า “มโน” หรือ “มนัส” และ ค. **ระดับลึก** ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่เก็บ
สั่งสมผลกรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งจิตระดับนี้สมัยพุทธกาลเรียกว่าจิตประภัสสร สมัยพระอรรถกถา
จารย์เรียกว่า “ภวังคจิต” ส่วนมหายานเรียกว่า “อาลยวิญญาน” (๓) ในแง่ธรรมชาติของ
จิตทั้งสองนิกายมีทัศนะคล้ายกันว่า จิตโดยธรรมชาติหรือโดยเนื้อแท้ของมัน มีความสะอาด
บริสุทธิ์ผุดผ่อง กิเลสเป็นเพียงอาคันตุกะหรือสิ่งแปลกที่จรเข้ามาทำให้จิตเศร้าหมอง อย่างไรก็ตาม
การแบ่งโครงสร้าง-หน้าที่ของจิตออกเป็น ๓ ระดับดังกล่าวมานี้ ไม่ได้หมายความว่า
พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องจิตสามระดับที่อยู่ในเวลาเดียวกัน เหมือนแนวคิดของซิกมันด์ ฟรอยด์
ที่มองว่ามนุษย์มีโครงสร้างจิต ๓ ระดับลัดหล่นกันในแนวตั้ง คือ จิตสำนึก (conscious) จิต
ก่อนสำนึก (preconscious) และจิตไร้สำนึก (unconscious) ตามลำดับ พระพุทธศาสนา
เพียงแต่บอกว่าจิตของเรามีการเกิดดับอย่างต่อเนื่องในรูปของกระแส เมื่อจิตออกมารับรู้โลกทาง
อายตนะก็หมายความว่าขณะนั้นไม่มีจิตระดับกลาง และระดับลึกเหมือนกับคนคนเดียวที่ทำ
กิจกรรมหลายอย่างในแต่ละวัน เช่น สอนหนังสือ เล่นกีฬา และนอนหลับพักผ่อน ขณะที่
เขากำลังสอนหนังสือที่โรงเรียนก็หมายความว่าในขณะนั้น การเล่นกีฬาและการนอนหลับพักผ่อน
ไม่มีสำหรับเขา

